

<https://doi.org/10.31108/2.2023.4.30.2>
УДК 159.98

Анна Єфімова

ІНТЕРСУБ'ЄКТНИЙ ПІДХІД У ДОСЛІДЖЕННІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ДО ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

Єфімова Анна. Інтерсуб'єктний підхід у дослідженні соціально-психологічної адаптації українців до вимушеної міграції.

Вступ. Статтю присвячено проблемі соціально-психологічної адаптації мігрантів, що набуває особливої значущості, оскільки велика кількість українців внаслідок війни були вимушені мігрувати у інші країни світу.

Мета. Обґрунтування інтерсуб'єктного підходу до вивчення процесу соціально-психологічної адаптації вимушених мігрантів.

Результати. Визначені зміст, особливості та чинники соціально-психологічної адаптації вимушених мігрантів. Встановлено значення суб'єктності для особистості мігранта та соціокультурного простору приймаючої країни задля ефективного протікання процесу соціально-психологічної адаптації.

Висновки. Обґрунтовано теоретичне положення інтерсуб'єктного підходу до вивчення процесу соціально-психологічної адаптації вимушених мігрантів.

Ключові слова: міграція, вимушена міграція, особистість, суб'єкт, соціально-психологічна адаптація, соціально-психологічне середовище, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, інтерсуб'єктна методологія.

Yefimova, Anna. Inter-agent approach to Ukrainians' socio-psychological adaptation to forced migration.

Introduction. The article deals with the problem of socio-psychological adaptation of migrants, which is of particular importance due to the fact that a large number of Ukrainians were forced to migrate to other countries as a result of the war.

Aim. To substantiate the use of the inter-agent approach to the study of social and psychological adaptation of forced migrants.

Results. The author analyzed the content and features of and the factors in social and psychological adaptation of forced migrants. Migrants' agency is important for migrants' successful adaptation to the socio-cultural environment of the host country.

Conclusions. The inter-agent approach can be effective in studying the process of social and psychological adaptation of forced migrants.

Key words: migration, forced migration, personality, agent, socio-psychological adaptation, socio-psychological environment, agent-agent interaction, inter-agent methodology.

Вступ. Внаслідок війни у нашій країні велика кількість українців були вимушені мігрувати у інші країни світу. За результатами опитувань ООН, з 24 лютого 2022 року понад 6,5 млн українців покинули свої домівки та подались до вимушеної міграції за кордон.

Вимушена міграція – це сукупність територіальних переміщень, пов'язаних з постійною або тимчасовою зміною місця проживання людей з незалежних від них причин та всупереч їхньому бажанню (Леонова, 2015). Відсутність психологічної готовності до міграції призводить до утруднення процесу соціально-психологічної адаптації, переживань різного роду травм мігранта. До того ж вимушені мігранти, як правило, переживають ознаки депресії, ПТСР, депривації вищих потреб, зокрема потреби у безпеці, загальну (як-то війна) та самою ситуацією міграції розгубленість й інші психологічні проблеми, зумовлені чинниками вимушеного переселення.

В. Лефтеров вказує на те, що «переселення через соціальні потрясіння, політичні та військові загрози є особливо кризовим та важким, оскільки майже завжди відбувається

раптово, швидкоплинно і небезпечно» (Лефтеров, 2020). Така екстремальна міграція пов'язана з кардинальною зміною звичного способу життя людей, з частковою або повною втратою майна, цінностей, роботи та джерел існування, елементарних побутових благ, особливо житла, одягу, харчування, медичного обслуговування тощо. В окремих випадках у переселенців гинуть або одержують каліцтва близькі люди, друзі. Тому ситуація вимушеної міграції вимагає від індивіда зусиль, які знаходяться на межі його адаптивних можливостей або навіть перевершують наявні в нього психологічні резерви.

Саме тому актуальність проблеми соціально-психологічної адаптації українців – вимушених мігрантів наразі набуває особливої актуальності. Але у психологічній літературі не так вже й багато наукових розвідок цього феномену. Так, вивченням психологічних аспектів адаптації мігрантів займалася низка вітчизняних та зарубіжних дослідників, таких як: О.Є. Блінова (2016), І.М. Леонова (2015), М.М. Слюсаревський (2013), Н.А. Шульга (2002), Я.І. Юрків (2021), J.W. Berry (1997), E.H. Cohen (2011), M.P. Todaro (1970) та інші.

Зважаючи на усе вище зазначене, була обрана тема цього теоретичного дослідження.

Мета дослідження: обґрунтування інтерсуб'єктного підходу до вивчення процесу соціально-психологічної адаптації вимушених мігрантів.

Результати дослідження та їх обговорення. Соціально-психологічна адаптація, як вказують деякі наукові джерела, це процес досягнення гармонійної відповідності між суб'єктом та середовищем в ході виконання звичної для нього діяльності для задоволення актуальних потреб та реалізації життєвих цілей, що забезпечують пристосування діяльності та поведінки вимогам середовища.

У дослідженнях К. Уорда визначено два типи пристосування: психологічний та соціокультурний (Уорд, 2003).

Адаптація психологічна – це сукупність психологічних явищ, якими можна охарактеризувати стан індивіда в ході взаємодії з іншим культурним середовищем. Цей стан відрізняється психологічним здоров'ям і ясним розумінням особистісної та етнічної ідентифікації, загальною здатністю відчувати почуття особистого задоволення у новому соціокультурному середовищі.

Соціокультурна адаптація – це поведінкові навички та комунікативні моделі засвоєння іншого культурного середовища. Зазначеному типу адаптації властиві здатності до вирішення проблем у сімейній, навчальній та професійній сферах, що виникають в ньому.

На нашу думку, і в першому і в другому типі адаптації мова йде про надбання або актуалізацію вже сформованої суб'єктності людиною, котра намагається адаптуватися у нових культурних умовах та взаєминах.

Дослідники зазначають, що суб'єктність – це система психологічних особливостей людини, яка проявляється у засвоєних та актуалізованих вміннях досягати поставлених цілей, управляти, контролювати й оцінювати процес і результат своїх дій; зіставляти й оцінювати свої можливості з об'єктивними вимогами, умовами та завданнями життєдіяльності в цілому; опановувати свої психічні процеси, поведінку, професійну діяльність й життя загалом.

Іншою ознакою суб'єкта, як вказують наукові джерела, є цілісна, інтегральна активність, у тому числі у взаємодії з іншими людьми та соціальними утвореннями як із суб'єктами.

Т. Гурлева вказує на основну здатність суб'єкта – перетворювати себе та оточення. Вказана здатність надає можливість актуалізувати або надбати нові якості та властивості для гармонізації життєдіяльності (Гурлева, 2020).

Якщо узагальнити, то суб'єктність – це активна позиція людини по управлінню, контролем, оцінці своєї поведінки та діяльності, своїх можливостей та розвитку, свого життя та перетворенню себе і середовища.

Постає питання – як взаємодіють два суб'єкти, яким є ядро інтерсуб'єктної парадигми у вивченні процесу соціально-психологічної адаптації.

В. Москаленко зазначає, що суб'єкт-суб'єктна взаємодія – це не проста інтеракція, а процес взаємної згоди людей приймати впливи один на одного за умов, що вони ставляться до себе і до іншого як до автономного, суверенного суб'єкта активності та як до цінності (Москаленко, 2012).

Тож ми вважаємо, що соціально-психологічна адаптація – це двосторонній процес: для гармонійного його протікання необхідно, щоб не тільки соціокультурне середовище впливало на особистість, але й сама особистість впливала на нього, а це можливо, якщо існують внутрішні та зовнішні передумови інтерсуб'єктної взаємодії між ними.

Зазначене взаємне пристосування має своїм результатом створення умов для глибоких особистісних змін людини, що адаптується, реалізації її потреб, цілей, цінностей, і для зміни самого адаптаційного соціокультурного простору. Для мігрантів, зокрема вимушених, така взаємодія з метою взаємного пристосування створює можливість самореалізації, а адаптована особистість сприяє збагаченню нового соціокультурного середовища. Саме тому нам здається важливим зробити акцент на інтерсуб'єктній парадигмі адаптації українців в умовах вимушеної міграції.

У контексті вимушеної міграції, соціально-психологічна адаптація проявляється у прагненні до самозбереження власної цілісності мігранта та його самореалізації, у реалізації основних особистісних та соціальних потреб й взаємодії з навколишнім соціумом у конкретних умовах існування.

На соціально-психологічну адаптацію впливає низка як внутрішніх, так і зовнішніх чинників.

До *внутрішніх чинників* відносяться психофізіологічні та психологічні особливості мігранта: рівень резильєнтності, локус контролю (зовнішній чи внутрішній), рівень життєстійкості та самореалізованості, особливості копінгу, міра асертивності тощо.

Під *зовнішніми чинниками* розуміють усе різноманіття зовнішніх впливів: країну в'їзду, мову, характер місцевої культури, етнічну приналежність мігрантів, ставлення корінного населення, наявність підтримуючих структур, соціально-економічні чи політичні обставини, що додатково виникають на новому місці проживання. Також, наприклад, виділяють культурну та соціальну дистанції, що відіграють значну роль у ефективності адаптації мігрантів, у тому числі вимушених, до нового середовища та умов.

У контексті інтерсуб'єктної взаємодії ці чинники набувають дуального значення – суб'єктом взаємодії із новим соціокультурним простором має бути не тільки сам мігрант, але й те соціокультурне середовище, з яким встановлюється взаємодія.

Суб'єкт-суб'єктна взаємодія мігранта та незнайомого середовища має функцію та мету по задоволенню базової потреби у залученні мігранта до соціуму і культури суспільства приймаючої країни на основі рівноправного партнерства, визначає готовність як мігранта, так і середовища до взаєморозуміння і взаємоповаги в процесі спілкування і спільної діяльності, запобігає втраті індивідуальності та ідентичності мігранта.

Дуального значення набуває і сам процес соціально-психологічної адаптації мігранта в контексті суб'єкт-суб'єктної взаємодії із новим соціокультурним простором: встановлення динамічної рівноваги мігранта і середовища – супроводжується взаємними трансформаціями та побудовою інтерсуб'єктного адаптаційного соціально-психологічного середовища. Суб'єктивація останнього мігрантом надає можливість сформулювати інтраіндивідуальний соціально-психологічний простір як суб'єктивну реальність, в якій тією чи іншою мірою представлене об'єктивно існуюче соціально-психологічне середовище. Міра такої представленості визначає міру адаптованості мігранта до нового соціокультурного середовища.

Слід також визначити негативні чинники цього процесу, адже перешкоджати процесу інтерсуб'єктної адаптаційної взаємодії може низка важливих психологічних феноменів, що притаманні самій ситуації міграції, особливо вимушеній.

Одним із таких чинників може бути культурна дистанція. Це психологічне явище було виділене зарубіжними психологами А. Furnham та S. Bochner при дослідженні дистресів студентів, що навчаються в іншій культурі. На їхню думку, міра культурних відмінностей між країною в'їзду та країною поселення мігрантів визначає міру культурної

дистанції між групами та суб'єктами, наявність ворожості та неприйняття між ними (Furnham & Bochner, 1986). Поділяють цю позицію й інші дослідники, припускаючи, що ступінь самотності та відчуження мігрантів у новій культурі та супутні їм дистреси безпосередньо залежать від величини культурної дистанції.

Поряд із концепцією культурної дистанції існує концепція культурного шоку. Вона базується на тому, що кожен мігрант – суб'єкт специфічного соціокультурного середовища. Звідки б він не приїхав, рідна культура так чи інакше відрізняється від інокультури, у якій він змушений адаптуватися. Також концепція культурного шоку ґрунтується на досвіді нової культури, що часто для адаптанта є неприємним або шоківим.

К. Обергом виділені певні симптоми, які проявляються при взаємодії (контакті) з незнайомою культурою: переживання почуття втрати (професії, статусу, звичного оточення); напруга від зусиль, яка долається суб'єктом адаптації; почуття неповноцінності; почуття знедоленості при контакті з представниками іншої культури; виникнення тривожності, огиди чи обурення під час аналізу відмінностей між культурами; розвиток рольової дифузії (Oberg, 1960).

Ф. Бок вказує, що існують п'ять способів вирішення проблеми культурного шоку: *гемоізація* (створення мігрантом власного культурного середовища), *асиміляція* (повна відмова мігранта від власної культури), *проміжний спосіб* (культурний обмін і взаємодія), *часткова асиміляція* (вибір мігрантом на користь іншого культурного середовища тільки в окремих або одній сферах життєдіяльності, наприклад у професійній) та *колонізація* (нав'язання мігрантом власної культури) (Слюсаревський & Блінова, 2013).

У низці наукових джерел вказується на те, що одночасно з культурним шоком, викликаним взаємодією з новим середовищем, мігранту доводиться проживати ще й травму. У традиції західних країн психічна травма мігранта зветься «міграційне горювання» (migratory grief – англ.), за аналогією з іншими видами горювання, виділеними у психології (Loizate, 2009).

Особливості цього типу горювання: постійний та рецидивуючий характер, глибокий зв'язок з дитячим досвідом (і необхідністю в нових умовах перебудувувати особистість, сформовану в дитинстві та «налаштовану» на ритми країни народження), множинність тригерів, які запускають або актуалізують процес горювання, психологічна регресія (через надлишок стресорів), етапність у процесі опрацювання горювання, використання психологічних захистів (заперечення, проєкція, ідеалізація), амбівалентне ставлення до країн походження та прибуття, вплив також на ту частину населення, яка залишається в країні походження, переживання повернення в країну походження як нової міграції, ймовірність поширення цього виду горювання на кілька поколінь (Loizate, 2009).

Крім вищезазначених психологічних феноменів, у психологічній літературі згадується також явище соціальної дистанції, виділене Т. Парком. Вказується, що люди з різним статусом розташовуються у різних вимірах соціального простору та дистанційовані один від одного. Рухливість і розмір соціальної дистанції, перетин характеристик різних груп виступають показниками «здоров'я» суспільства: соціальної рівності, справедливості, соціальної та етнічної і культурної толерантності (Слюсаревський & Блінова, 2013).

І наостанок аналізу негативних чинників соціально-психологічної адаптації мігрантів зауважимо, що наразі в українців-мігрантів, за даними емпіричних досліджень, внаслідок війни в Україні, від якої вони вимушені були втікати, сильно виражені депресивні тенденції, ознаки ПТСР, підвищене відчуття тривоги, що призводять до таких дезадаптивних проявів: тенденція до негативних прогнозів, що позначається зниженням рівня самоприйняття і прийняття інших людей; низька оцінка власних можливостей і через це низький рівень самоприйняття; соціальна недовіра, що виражається в соціальній ізоляції; знижене відчуття емоційного комфорту (Martsyniak-Dorosh, 2022).

Якщо брати загалом, з теоретичного аналізу наукових розвідок можна дійти висновку, що процес засвоєння мігрантом нового соціокультурного простору життєдіяльності на перехресті із вимогами, що пред'являє мігранту цей новий простір, – визначає кризи в адаптації. Криза в адаптації, як зазначають дослідники, визначається як етап адаптаційного процесу, в часових рамках якого має місце різке зниження показників

адаптованості людини. Криза супроводжується негативними емоційними переживаннями як результат неадекватного реагування на пред'явлення вимог, уявлень про власну неефективність, вихід з якого здійснюється за допомогою створення умов для функціонування психологічних механізмів на різних рівнях особистості.

Зазначимо також, що процес соціально-психологічної адаптації мігрантів проходить у двох вимірах: соціально-психологічна адаптація до найближчого соціально-психологічного простору, яким є інші мігранти та представники служб, що взаємодіють з ними, та соціально-психологічна адаптація до більш широкого соціально-психологічного середовища, представленого соціокультурним простором приймаючої країни. Очевидно, ці два процеси протікають одночасно, але гетерохронно.

Тому соціально-психологічними чинниками адаптації мігрантів є також установки представників приймаючого соціокультурного простору по відношенню до них, що регулюють активність та діяльність представників приймаючого соціокультурного простору стосовно мігрантів і наявність дієвої групової емоційної ідентифікації, що відображає особливості процесу реальної взаємодії з новим індивідом.

Тож, з однієї сторони, для ефективного засвоєння нового соціально-психологічного простору вимушеними мігрантами в контексті інтерсуб'єктної взаємодії з ним необхідна сформована суб'єктність мігранта, з іншого – потрібен соціокультурний простір представників приймаючої країни у мікро- (їх найближчого кола) та макровимірах.

Що стосується мігрантів, нами вже визначено, що суб'єктність – це їхня системна властивість та цілісна активність по перетворенню та управлінню себе й середовища, і що на процес їхньої соціально-психологічної адаптації діє низка внутрішніх чинників та негативних факторів.

Водночас слід також обґрунтувати поняття «соціально-психологічного простору», про що вище неодноразово йшла мова, зокрема встановити відмінності між ним та зовнішнім (соціальним) середовищем. Це вкрай важливо для розуміння інтерсуб'єктної парадигми вивчення соціально-психологічної адаптації мігрантів.

Соціальним середовищем, у більшості визначень, дослідники називають сукупність матеріальних, економічних, соціальних, політичних та духовних умов існування, розвитку та діяльності індивідів та соціальних груп, а макросередовище охоплює економіку, громадські інститути, суспільну свідомість та культуру.

Соціально-психологічним простором людини, на відміну від соціального середовища, є сформована суб'єктом система позитивно чи негативно значущих соціальних об'єктів або явищ (включаючи його самого), які посідають конкретні позиції в структурі, знаходяться в певних взаємозв'язках один з одним і виконують певні функції або ролі у відповідності з певними нормами, правилами, стандартами і закономірностями. До того ж значущі соціальні об'єкти або явища можуть як існувати, так і не існувати в реальному навколишньому світі, можуть сприйматися різними людьми принципово по-різному і виконувати в їхньому житті зовсім особливі функції (Орбан-Лембрик, 2004).

Міграція виявляє для людини новий вимір, новий «світ», який не існує поза нею, але включає її саму, відбиваючись певним чином у свідомості мігранта і, відповідно, детермінуючі зміни в його особистісних структурах.

Ситуація міграції поєднує у собі складну детермінацію активності людини і результат цієї активності. Цю ситуацію (простір) слід розглядати не тільки як сукупність обставин життя людини, але й як функціональне ціле, що включає в себе і елементи (властивості, речі, події) та ставлення середовища, і самих суб'єктів життєдіяльності, який об'єднує їх у систему. Водночас активно виявляється не тільки людина, але й елементи її оточення: вони можуть бути «ворожими» (протистояти суб'єктові), «дружніми» (сприяти йому, його намірові) або нейтральними. Відповідно і способи вирішення ситуації виявляються різними, реалізуючись через боротьбу, співробітництво чи співіснування.

Застосування інтерсуб'єктного погляду на оточення мігранта як на цілий світ, простір взаємодій і взаємовпливів особистості і нового середовища, яким є приймаюча країна з усіма її формальними і неформальними складовими, дозволяє вивчати усіх

учасників адаптивної системи (особистість, її соціальне оточення) як суб'єктів спільного процесу взаємного впливу і пристосування один до одного.

Висновки. Адаптація мігранта – це процес активного пристосування його психіки та поведінки до умов нового соціокультурного та соціально-психологічного простору приймаючої країни, що опосередкований особливостями цього простору. Крім того, процес соціально-психологічної адаптації мігрантів не має прямолінійного характеру і залежить від безлічі чинників, серед яких виділяють дві основних групи: зовнішні (особливості середовища) та внутрішні (особистісні якості, властивості, процеси).

Якщо брати за основу інтерсуб'єктну методологію, то важливим аспектом вивчення феномену соціально-психологічної адаптації буде висновок про те, що цей складний діалектичний процес супроводжується взаємними трансформаціями та створенням інтерсуб'єктного адаптаційного соціально-психологічного середовища. Надання мігрантом суб'єктності новому соціокультурному середовищу є умовою формування інтраіндивідуального соціально-психологічного простору як суб'єктивної реальності, в якій тією чи іншою мірою представлене об'єктивно існуюче соціально-психологічне середовище. Міра такої представленості визначає міру адаптованості мігранта до соціокультурного середовища приймаючої країни.

Інтерсуб'єктний підхід до вивчення процесу соціально-психологічної адаптації вимушених мігрантів дозволяє вивчати обох учасників процесу адаптації та їх взаємовпливи для більш глибокого розуміння феномену адаптації мігрантів.

Перспективи подальших досліджень. Перспективами подальших досліджень ми вбачаємо емпіричне виявлення закономірностей, механізмів та чинників соціально-психологічної адаптації вимушених мігрантів, а також виявлення взаємовпливів у системі «мігрант – приймаючий соціально-психологічний простір» у методології інтерсуб'єктного підходу.

Література

1. Блінова, О. Є. (2016). Соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів: підходи і проблеми вивчення феномена акультурації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*, 3(1), 111-117.
2. Гурлева, Т. С. (2020). Суб'єктність як основа особистісного розвитку взаємодіючих учасників освітнього процесу. *Освітній простір в контексті гуманістичної парадигми: психологічні пріоритети сучасності: збірник наукових праць*, 2, 40–52.
3. Леонова, І. М. (2015). Теоретичний аналіз проблеми соціально-психологічної адаптації вимушених переселенців в Україні. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*, 4(29), 94-100.
4. Лефтеров, В. А. (2020). Экстремальная миграция в Украине: социально-психологический аспект. *Українське суспільство в пошуках відповідей на виклики сучасності: світоглядний рівень осмислення: матер. Всеукр. наук.-теоретич. конференції*, 77-81.
5. Орбан-Лембрик, Л. Е. (2008). Вплив міграційних процесів на поведінкові прояви особистості. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*, 13(1), 3-13.
6. Москаленко, В. В. (Ред.). (2012). *Соціально-психологічні засади становлення суб'єкта економічної соціалізації*. Київ.
7. Слюсаревський, М. М., & Блінова, О. Є. (2013) *Психологія міграції*. Кіровоград.
8. Уорд, К. (2003). Азбука акультурації. *Психологія і культура*, 2, 656-696.
9. Шульга, Н.А. (2002). Великое переселение народов: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты. *Институт соціології НАН України*.
10. Юрків, Я. І., & Луканов, Д. В. (2021). Труднощі соціально-психологічної адаптації вразливих верств внутрішньо переміщених осіб до нових умов життя. *Науковий вісник Ужгородського університету: збірник наукових праць; серія: Педагогіка. Соціальна робота*, 1(48), 469-472.
11. Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation. *Applied psychology: An international review*, 46(1), 5-34.
12. Cohen, E.H. (2011). Impact of the Group of Co-migrants on Strategies of Acculturation: Towards an Expansion of the Berry Model. *International Migration*, 49(4), 1-22.
13. Furnham, A., & Bochner, S. (1986). *Culture Shock: Psychological reactions to unfamiliar environments*. L. & N.Y.
14. Loizate, J. A. (2009). Migración y salud mental. El síndrome del inmigrante. *Psicología e inmigración. Universidad Pontificia de Salamanca*, 46, 163-171.
15. Martsyniak-Dorosh, O. (2022) The Heavy Psychological Toll of the War in Ukraine – Mental health support is the need of the hour. <https://www.medpagetoday.com/opinion/second-opinions/101119>

16. Oberg, K. (1960) Culture shock: Adjustment to new cultural environments. *Practical Anthropology*, 7, 177-182.
17. Harris, J. & Todaro, M. (1970). Migration, Unemployment & Development: A Two-Sector Analysis. *American Economic Review*, 60(1), 126-42.

References

1. Blinova, O. Ye. (2016). Sotsialno-psykhologichna adaptatsia vymushenykh migrantiv: pidkhody i problemy vyvchennya fenomena akulturatsii [Social and psychological adaptation of forced migrants: approaches to and problems of studying the phenomenon of acculturation]. *Naukovyi visnyk Khersonskogo derzhavnogo universytetu. Seria: Psykhologichni nauky*, 3(1), 111-117. [In Ukrainian]
2. Gurl'yeva, T. S. (2020). Subyektivist yak osnova osobystisnogo rozvytku vzayemodiyuchykh uchashnykiv osvithnoho protsesu [Agency as the basis for personal development of interacting participants in the educational process]. *Osvitnii prostir v konteksti gumanistychnoi paradygmy: psykhologichni priorityety suchasnosti: zbirnyk naukovykh prats*, 2, 40–52. [In Ukrainian]
3. Leonova, I. M. (2015). Teoretychnyi analiz problemy sotsialno-psykhologichnoi adaptatsii vymushenykh pereselentsiv v Ukraini [Theoretical analysis of the problem of social and psychological adaptation of forced migrants in Ukraine]. *Aktualni problemy sotsiologii, psykhologii, pedagogiky*, 4(29), 94-100. [In Ukrainian]
4. Lefterov, V. A. (2020). Ekstremalnaya migratsia v Ukraine: sotsialno-psykhologicheskii aspekt [Extreme migration in Ukraine: social and psychological aspect]. *Ukrainske suspilstvo v poshukakh vidpovidei na vyklyky suchasnosti: svitoglyadni riven osmyslennya : mater. Vseukr. nauk.-teoretych. konferentsii*, 77-81. [In Russian]
5. Orban-Lembryk, L. E. (2008). Vplyv migratsiinykh protsesiv na povedinkovi proyavy osobystosti [Influence of migration processes on behavioral manifestations of personality]. *Zbirnyk naukovykh prats: filozofia, sotsiologia, psykhologia*, 13(1), 3-13. [In Ukrainian]
6. Moskalenko, V. V. (Red.). (2012) . Sotsialno-psykhologichni zasady stanovlennya subyekta ekonomichnoi sotsializatsii [Socio-psychological principles of becoming an agent of economic socialization]. Kyiv. [In Ukrainian]
7. Slusarevski, M. M., & Blinova, O. Ye. (2013) *Psykhologia migratsii [Psychology of migration]*. Kirovograd. [In Ukrainian]
8. Uord, K. (2003). Azbuka akkulturatsii [ABC of acculturation]. *Psykhologia i kultura*, 2, 656-696. [In Ukrainian]
9. Shulga, N. A. (2002). *Velykoe pereselennya narodov: repatrianty, bezhentsy, trudovye migranty [The great resettlement of peoples: repatriates, refugees, labor migrants]*. Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. [In Ukrainian]
10. Yurkiv, Ya. I., & Lukanov, D. V. (2021). Trudnoschi sotsialno-psykhologichnoi adaptatsii vrazilvykh verstv vnutrishno peremischenykh osib do novykh umov zhyttya [Difficulties of socio-psychological adaptation of vulnerable groups of internally displaced persons to new living conditions]. *Naukovyi visnyk Uzhgorodskogo universytetu : zbirnyk naukovykh prats; seria: Pedagogika. Sotsialna robota*, 1(48), 469-472. [In Ukrainian]
11. Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation and adaptation [Immigration, acculturation and adaptation]. *Applied psychology: An international review*, 46(1), 5-34.
12. Cohen, E.H. (2011). Impact of the Group of Co-migrants on Strategies of Acculturation: Towards an Expansion of the Berry Model. *International Migration*, 49(4), 1-22.
13. Furnham, A., & Bochner, S. (1986). *Culture Shock: Psychological reactions to unfamiliar environments*. L. & N.Y.
14. Loizate, J. A. (2009). Migración y salud mental. El síndrome del inmigrante. *Psicología e inmigración. Universidad Pontificia de Salamanca*, 46, 163-171.
15. Martsyniak-Dorosh, O. (2022) *The Heavy Psychological Toll of the War in Ukraine – Mental health support is the need of the hour*. <https://www.medpagetoday.com/opinion/second-opinions/101119>
16. Oberg, K. (1960) Culture shock: Adjustment to new cultural environments. *Practical Anthropology*, 7, 177-182.
17. Harris, J. & Todaro, M. (1970). Migration, Unemployment & Development: A Two-Sector Analysis. *American Economic Review*, 60(1), 126-42.

Відомості про авторку

Єфімова Анна Григорівна, аспірантка ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
НАПН України, Київ, Україна

Yefimova, Anna, graduate student of the Department of psychology and personal
development DZVO «University of Education Management», Kyiv, Ukraine

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9821-7993>

E-mail: annayefimova777@gmail.com

Отримано 14 серпня 2023 р.
Рецензовано 8 вересня 2023 р.
Прийнято 11 вересня 2023 р.